

Devam Eden Çalışmalar: *Eski Türkçenin Kısa Sözlüğü* ile *Uygurcanın Sözlüğü* üzerine Notlar

Mehmet Ölmez*

Sürmekte Olan Çalışmalar Kavramı ve Akademik Çevrelerde Uygulanışı:

Bir eser yayımlandıktan sonra onun tanıtımalarının ve eleştirilerinin yayımlanması akademik dergilerin önemli işlevlerinden biridir. Uzun zamandır devam eden ve belli bir olgunluğa erişmiş ama henüz yayımlanmamış çalışmaların geldikleri aşama, kapsamları, tamamlandıklarında alana katkılarının ne olacağı gibi konularda akademik camianın bilgilendirilmesi de önemli bir hizmettir. Avrupa'da sürmekte olan bir çalışma veya proje makale formatı ile tanıtma yazısı arasında bir formatta yazılır ve *berichte* veya benzer başlıklar altında verilir. İngilizcede ise benzer şekilde *working paper* kavramı vardır, henüz yayına hazır olmayan bir çalışmanın mevcut durumuyla yayımlanması anlamına gelir. Bu şekilde ilgili akademisyenler ve öğrenciler bu çalışmalar hakkında bilgi sahibi olur, aynı zamanda yazar da yayın öncesinde geri bildirim alır, eleştirileri göz önüne alarak eserde bazı düzeltmeler yapabilir.

Baş editörlerinden biri olduğum IJOUS dergisinde bu şekilde, süren ve henüz yayımlanmamış projelerin tanıtımlarına, haberlerine yer verebileceğimiz bir bölüm açmayı düşündük. Bu sayıdan sonra araştırmacılar henüz devam eden çalışmalarını, projelerini tanıtmak için dergiye yazı gönderebilecekler. Bu yazıların elbette akademik bir dille yazılması

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, olmez.mehmet@gmail.com; ORCID: 0000-0001-6422-954X.

beklenecek ama bir makaleye uygulanan sıklıkta biçimsel ölçütler aranmayacak.

Ben de bu kapsamda 1989'da çalışmalarına başladığım ve altı yıldır basıya hazırladığım, hâlen düzeltmeleri ile meşgul olduğum sözlüğümden ve yöntemimden bahsedecek, örnekler vereceğim.

Alandaki Çalışmalar ve Yeni bir Sözlüğe Gerek Olup Olmadığı:

Eski Uygurca metin yayımlarının tarihi 110 yılı geçmiş durumdadır. 19. yüzyılda "Uygurca" adıyla yapılmış çalışmalar varsa da söz konusu çalışmalar İslamî dönem Uygur harfli, Orta Türkçeye ait eserler ile ilgilidir. F.W.K. Müller'in *Uigurica* adıyla başlattığı, Le Coq ve W. Bang'ın sürdürdüğü Uygurca metin çalışmalarının sözlüğünü ele alan bir çalışmanın gerekliliği daha 20. yüzyılın ilk çeyreğinde hissedilmiş, bu sebeple de W. Bang ile A. v. Gabain kendi çalışmalarının ilk beş bölümünde yer verdikleri metinlerin bağlama dayalı sözlüğünü 1931'de *Analytischer Index zu den fünf ersten Stücken der türkischen Turfan-Texte* adıyla yayımlamışlardır. Ancak söz konusu çalışma Müller ile Le Coq'un yayımladıkları metinlerin sözlüğünü içermez. İşte Caferoğlu Ahmet'in (soyadı kanunu sonrası Ahmet Caferoğlu) üç bölüm halinde hazırladığı *Uygur Sözlüğü* (İstanbul 1934, 1937, 1938; toplam 248 sayfa) sadece Almanya'daki değil Almanya dışındaki çalışmaları da kapsayan, alana ait ilk ayrıntılı sözlüktür. Aynı çalışma 1968'de bir defa daha, gözden geçirilmiş ve genişletilmiş olarak TDK yayımları arasında *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü* adıyla çıkmıştır. Söz konusu sözlük aynı haliyle bugüne kadar bir kaç kez daha basılmıştır. konuyla ilgili önemli ve kapsamlı ikinci sözlük eski SSCB'de hazırlanan *Drevnetyurkskiy Slovar*'dır (= DTS). Üçüncü önemli çalışma da Sir G. Clauson'un 1972'de çıkan *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* adlı eseridir. DTS ve Clauson'un çalışmaları Uygur öncesi ve sonrasını ele alan, yaklaşık 500 yıllık bir dönemi içeren sözlüklerdir. Eski Uygurca metin yayımları 1970 ile 2020 arasındaki 50 yıllık sürede önemli bir ivme kazanmış, çok sayıda yeni, kapsamlı metin yayımlanmıştır. Örneğin yukarıdaki çalışmalarda Eski Uygurca Maitrisimit'in

muazzam sözvarlığı (*Uigurica*'daki parçalar hariç) hiç yer almaz. DKPAM adlı eserin de yine (*Uigurica*'daki parçalar hariç) hiçbiri bu sözlüklerde yer almaz. En kapsamlı bir başka eserin, Eski Uygurca Xuanzang Biyografisinin de V. ve VII. bölümlerden bazı sayfaları hariç bu sözlüklere giren bir bölümü yoktur.¹ 1977'de başlayıp 2010'dan itibaren yeni bir çerçeve ile yayımlanmaya başlanan *Uigurisches Wörterbuch* ise neredeyse bir Thesaurus gibi olup sadece *a* ve *ä* maddeleri yayımlanabilmiştir. Tabii bu iki harf bile 1.000 sayfayı geçmektedir (UW). Ancak tamamlanması hâlâ 20 yıl daha alacak gibidir. O halde örnekli, kaynaklı kısa bir *Uygurca Sözlük*, UW tamamlanana kadar yararlı olacaktır.

Çalışmanın Geçmişi:

1970 sonrası yayımlanan çalışmaları esas alarak hazırladığım sözlükte birbirinden ayrı yöntemlerle hazırlanmış metin yayımlarını tek bir imla ve okuma sistemi altında birleştirdim:

ç/č, ş/š, ı/i, ä/e, e/è, ɣ/g harflerini tek *ç, ş, ı, e, é, g* ile gösterdim.

bir-, yi- ~ ber-, ye- yazılışlarını Türkiye'de uygulanan sistemle ve kapalı *e* ile *bër-, yé-* şeklinde aldım.

q-/k kullanımında maddebaşında her sözü *q-* ve *k-* ile gösterdim.

Örnek alıntılarda ise bu ayrımı gözetmedim.

Lemmata için öncelikle en kapsamlı BT yayının dizininden başladım. O dönem (1989) var olan en kapsamlı yayın dizinin 13. kitabıydı (Zieme 1985). Öncelikli olarak burada yer alan her maddebaşını ve Almanca karşılığını fişlere yazdım.² Bu işlem bitince geriye dönüp BT 1, 2, 3, 5,

¹ Özelde Eski Uygurca, genelde ise Eski Türkçe sözlükler konusu şu yazılarımda ele alınmıştır: 1) "Eski Türkçenin Sözlükleri", *Kebikeç*, sayı 6: 1998: 119-123; "Etimoloji Sözlükleri", *Kebikeç*, sayı 6: 175-183; Caferoğlu'nun sözlüğünün ağırlıklı ele alındığı çalışmam ise Lanzhou Üniversitesi'nde sunulmuş bir bildiri olup henüz yayımlanmamıştır.

² Bu çalışmaya başladığımda bilgisayar teknolojisini henüz kullanamıyordum. Diicilik alanında bilgisayarın kullanımına ilk kez 1987'de bir toplantıda şahit olmuştum. Çalıştığım üniversitenin dekanlığında dahi o

7, 8 ve 9'u fişlere aktardım. Sonrası yayınlarda ise ancak ve ancak ya ilk defa geçen kelimeyi veya daha önceki yayınlardan sadece birinde veya ikisinde karşılaşılan örnekleri aktardım. 1970 – 2000 arası çıkan makalelerin hepsini tek tek okuyup malzemenin içerisine kattım. Ancak 1995 sonrası bazı armağan kitaplarını tam tarayamadım.

Karşılaştığım zorluklardan bazıları: Bu ciltlerden, BT 2 ve BT 9 söz konusu çalışmada en çok vaktimi alan ciltlerdendir. Bunu BUig I-II (Ş. Tekin 1980) izler. BT 2'de madde karşılıkları yer almadığı gibi *ü/ö*, *w/o*, *k/g* ile okunabilecek bazı sözler transliterasyon ile gösterilmişti. yani bunların okunuşu, ayırt edilmesi kullanıcıya bırakılmıştı. Yine Ş. Tekin'in yayınlarında dizin kısmında maddebaşlarının transkripsiyonu değil transliterasyonları verilmişti, bu da söz konusu cildin taranması ve kelimelerin transkripsiyonu sırasında, eserin hacimli de olması dolayısıyla uzun süre ayırmayı gerektirmişti.

Bu çalışmalarla paralel olarak Uygurcadaki ikilemelere de çalıştım, bu konuda bazı öğrencilerim tez çalışması da yaptılar.³ Maddelerin açıklanması esnasında bu ikilemelere de yer verilmesi uygun olacaktır.

Eski Uygurca Sözlük hem madde tespiti, hem maddebaşı sözlerin doğru okunuşu ve anlamlandırılması konusunda Orhon Türkçesi ile çağdaş İslamî dönem Türkçe kaynaklardan bağımsız düşünülemezdi. Bu sebeple de runik harfli yazıtların tamamı çalışılmış, sözlüğü hazırlanmıştır. Aynı durum DLT ve KB için de geçerlidir.⁴ Uygurca üzerine yapılmış yayınların bazılarının dizin kısımları yoktu (örnek: Xuanzang Biyografisi, Āgama metinleri, Eski Türk Şiiri gibi), bu yayınların da tamamının dizini hazırlanmış, yayımlanmış Uygurca metinlerin mümkün olduğunca söz-varlığı ortaya konmaya çalışılmıştır.

yıllarda bilgisayar yoktu. Kişisel olarak bilgisayar kullanımım ancak 1989 Ekim ayında başlamıştır.

³ Simge Sevim, *Kşanti Kılğuluk Nom Bitig ve Daşakarmapathāvadāna mālā'da İkilemeler*, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul 2019.

⁴ Bu vesileyle hazırlanmış, ancak yayımlanmamış öteki çalışmalar şunlardır: *Runik Harfli Türkçe Belgelerin Bağlama Dayalı Sözlüğü*, *Eski Türkçede İkilemeler*, *Kutadgu Biligin Kısa Sözlüğü*.

Çalışmada Uygulanan Yöntem ve Örnekler

Aşağıda sözlüğümün her maddesinden birer kelimeye yer verecek, gerekli olduğunda da açıklamalar sunacağım.

Uygurcada her üçü de *aç* şeklinde, eş yazımlı, birisi isim, ikisi fiil üç sözcük vardır. Eşyazımlı olan her sözcük 01, 02 vb. şekilde diğerlerinden ayırt edilmiştir:

aç aç, tok değil; kıt, az; haset, kıskanç, aç gözlü || *hunrig*, *Hunger*; *Hungersnot*; *Gier* KAYNAK : BT 1, 9, 13, 37, Ern 1, Ac_Bars, HT III.

aç suvsuz dëntarka aş kılıp bërmeser (...)

aç ve susuz rahiplere yemek hazırlayıp vermezseniz ...

aç yek ajum; aç suk aç, aç gözlü, tamahkâr || *hunrig*, *gierig*

aç saran köñül tamahkarlık ve cimrilik // 慳食

aç kız açlık ve yokluk, açlık ve kıtlık || *Hunger und Mangel*, *Not* // 飢饉

çak ol ugurda ertijü aç kız erdi

aş suvsuş üzüp aç turup

yme munta ok açın toru öleyin

neñ sizin aç emgekinizni boş ertürgeli uguluk ermez men

bo isig öz üzteçi aç bars adasınta ozayın erti tęp

açınıñ atı bat batzun

tormuş küçsiremiş alañurmuş aç bars (...) 虎羸瘦

aç- 01 aç olmak, acıkmak || *hunrig sein* KAYNAK : BT 9, 13, Ern 1, Apo.

açmış suvsamış BT 9

botuçaklarımınñ karnı açmış BT 13

karınları açıp koñrukup Ern 1

açmış bars teg alıku (...) *tegingey erti* Mengi

yok çıgay alañuk toruk açmış usmuş erip Apo.

aç- 02 açmak; açıklamak, yorumlamak || öffnen; darlegen; erklären, klar machen, ausdeuten // 呀, 開 **KAYNAK** : BT 3, 5, 8, 9, 13, 25, 30, Tot, Hüen X, HT V, X, ETŞ, Reims, SUK, HamKP.
ayıg kılınçların aç- yad- BT 9
bilge biliglerin açdaçı yarutdaçı BT 13
ukıtu aç BT 13
aça yada ayrıntılı olarak, açıklayarak || ausführlich₂ BT 37
aça yada ökün- ausführlich₂ bereuen 追憶悔 BT 25
toymçognıy açmış yer SUK
ügüz içinteki açgu öleñni (...) togru tumlutu satdım SUK
teğilmiş közlerig açdıñız ETŞ
temir soa açtı HamKP.

Yukarıda görüldüğü üzere, Uygurca kelimenin öncelikle ① Türkçesi, ② sonra Almancası, ③ kullanılan çalışmalardan birisi Japonca, Çince, Rusça, Fransızca veya İngilizce ise, son olarak bu dildeki karşılık gösterilmiştir:

aç- 02 ① açmak; açıklamak, yorumlamak || ② öffnen; darlegen; erklären, klar machen, ausdeuten // ③ 呀, 開
erdemsiz , *edremsiz* ① faziletsiz, erdemsiz || ② tugendlos // ③ лишенный достоинств, добродетели

bük- eğmek, bükmek, katlamak || biegen, falten **KAYNAK** : AY III, ETŞ, BT 13
munı munçulayu türe bük (...) *agır ayıg kılınçlarımın (...) alkugun bir teg bilü y(a)rlıkazunlar*

büklün- bükülmek, eğilmek || sich krümmen **KAYNAK** : HT VII
yinçgerek bükülündeçi bolzunlar
bükri eğri, bükülmüş || krumm (?) **KAYNAK** : BT 9. .../ *bükri* .../
bükrül- eğilmek, bükülmek, eğilmiş olmak || gebeugt sein, krumm sein
KAYNAK : BT 9
kentü egrilmiş bükrülmüş et'öz

çök- batmak, çökmek || sinken **KAYNAK** : BT 3, HamiZus, HT VI, VII, KuP.

köñülleri çöküp busangay BT 3

ol üdün ... çöküp ... ötünti KuP

inçe kalı ögi kañı ölmüş teg ötrü samtso açarı köñüli çöküp

bışrunmasar ötrü köñülleri çöker batar erinçey ermegü bolur

üstünki kamag t(e)ngriler ötrü körüp bolarnı busanurlar yme çökerler

çökid- , °t° diz çökmek || beugen, die Knien beugen **KAYNAK** : BT 2, 3, 20, HT III, X, V, VIII, IX, Versenkung, AbitakiTK, SYS_Oda.

tizlerin çökidip

çökidü olorup in[çe tēp]...

azuça yme çökidip egilip aya kabşurup

Bugün Moğolcada yaygın olarak kullanılan ve esasen ‘bilgi; bilim; yetenek’ gibi çeşitli anlamlara gelen *erdem*, çoğunlukla *er+dem* olarak çözümlenir. İşte Eski Uygurca *erdem* ve ailesi:

erdem , *edrem*, *ertem* erdem, fazilet; yetenek, kabiliyet, beceri || Tugend, Vortrefflichkeit, Verdiens; Fähigkeit, Talent // 能力, 功德, 功; достоинство доблесть добродетель

açmak topulmaklıg edrem özin açılı başlantı

özüm neñ tılañurmak edremte korkınçsız teginmez men

edgü edrem

edrem işin arturup

edrem üze yègedmek

kuanşi im pular[n]ıñ kutadmak küçi erdemi antag ulug tétir.

erdemlig , *edremlig* erdemli, faziletli, kudretli || tugendhaft, verdienstvoll, Tugend- // 有能な, 德 облающай достоинствами

ötükenteki nom ulugı tükel erdemlig y(a)rlagkançuçı bilge b(e)g t(e)ñri m(a)r (...)

utar yègedür edremlig

erdemlig kişi erdini birle tüz ol

erdemlig kişilerig ayagıl

*m(e)ñigü y(a)ruk freş[tiler] erdemlig t(e)ñr[i]l[er]
 küçlüg t(e)ngriler y(a)ruklar erdemligler
 (...) adınçığ y(a)ruk alp erdemlig bedük küçlüg eligim(i)z kuttı
 tenj tenj küülüg körklüg küçlüg küsünlüg çoğlug yalınlıg alp er-
 demlig erklig türklüg ulug bökelerig toñalarıg èliglerig hanlarıg
 üküş eşidmiş ulug edremlig bilge körmüş kişi .../
 kılıktı erigi y(i)ti barıgı keligi tavrak edremliglerig ayayur boşgut-
 luglarıg ağırlayur
 edremligte edremlig bilge kıltaçılar ol
 adın balıkdakı ulug edremligler öñi uluşdakı ked toyınlar
 üstünki yèg edremlerig tatıglıg teriñ edgülüg ermez erip
 uz erdemlig tugar ögiñe kañıña tapgsak bolur.*

*erdemsiz , edremsiz faziletsiz, erdemsiz || tugendlos // лишенный
 достоинств, добродетели*

*erdemsiz kişi etük içinteki ulyak birle tüz ol
 erdemlig kara laçın erdemsiz kalmaz açın
 edgüsüz erdemsiz çahşapuıtsuz toyınlar
 .../ edremsiz .../lig bolmak.*

Eski Türkçede ‘küçük erkek kardeş’ ve ‘büyük erkek kardeş,
 ağabey’ zıtlığı *ini* ve *èçi* sözleriyle karşılanırdı; *ini* bugün çoğu
 Türk dilinde bilinir kullanılırken *èçi*’nin yerini Moğolca
 kökenli *aqa* almıştır.

èçi ağabey, büyük erkek kardeş || älterer Bruder // 兄; Frère aîné

*takı adın inim èçim yok
 bir emig emizmiş iki in ’èçi oğlanı ulgaddılar
 hormuzta [teñrili ş](i)mnuh inili èçili ol
 eki èçiler 二兄
 ini èçi tüzülti tavarı telim*

*friştè , frişti , prişti, vrişti < Soğudca fryšty melek; haberci, elçi || Bote
 [Gharib, 1995: 157, 3964; krş. 3963 ve 3968]*

*bèş teñri yarukın kuvratıglı friştèler
 kökteki friştèler küzetçilig erip*

*uštmahtakı frištèler tavușsuzın kelip küzetünler
mar mani fèriștilarka kut kolur biz
mani priști biziŋe biz uygurgaru keltük/...*

Eski Uygurca metinlerde iki ayrı Hintçe efsanevî kuş adı geçer: *grdrakut* (<< Skr. *grdhrakūta*) ve *garudè* (<< Skr. *garuḍa*); *grdrakut* çoğunlukla *karakuș*'la birlikte geçer (bk. Ö. Civelek'in çalışması) ve bu *karakuș* bazen 'altın kanatlı' olarak nitelendirilir (mesela Irk Bitig'de): *altun kanatlıg talım kara kuș* (3. ırk). Öte yandan *garuḍa*'nın da burasıyla yakınlaştırıldığı, bazı kaynaklarda Çince olarak 'altın kuş'a yer verildiği de görülür (金翅鳥); örnek: *altun kanatlıg garudè*; belki de bugün bir ölçüde zümrüdüanka ile karşılaştırılabilir. *garudè* << Skr. गरुड *garuḍa* efsanevî bir kuş; kuşların şahı; Vișnu'nun arabası || ein mythischer Vogel; Fürst der Vögel; Fahrzeug Vișnu's // 揭路茶, 迦樓羅

*kök kalıknıŋ yüzinte altun kanatlıg garudè kușça talpıru (...)
talım kara kuș garudè taloy otrasınta çarparça tavranıp tugduŋuz
takı y(e)me garudè kölüklüg vișnu t(e)ŋri
.../g tutı bugdayak garudè laçın
(...) gandarvilar garudèlar (...) yèrtinçüke asıg tuso kılzunlar erti
neçe t(e)ŋrilerniŋ luularniŋ yeklerniŋ gandarvilarniŋ asurèlarning
garudèlarnıŋ (...) yèr orunları erser
yaŋa yuy kuș at garudè arslanlıg örgünlerte yarp ornanmıș (...)*

Eski Uygurcada hem *kan* hem de *han* okunabilecek olan unvan çoğu araştırmacı tarafından *h-* ile *han* okunmuştur; *él* 'hanedan; ülke, memleket; halk' ile birleşerek bugünkü *ilhan*'ı da ortaya çıkarmıştır (*élhan*, *élhanlı* doğrusu olmalıydı); Eski Uygurcada *kağan* ~ *hağan* da vardır **han** hükümdar, han, hakan, imparator || König, Kaiser, Xan, Herrscher (?) titel, Fürst, Herr, Chan // 王

élig han bar erti 國王

han kapıgı saray kapısı || Palasttor

erklig han , *el han* , *elig han* , *nom hanı* , *teŋri hanı* , *teŋriler hanı*

*eliglerin hanlarının törösi
taglarının hanı gülāgā tag
kayu èl han beg eşi
ol [ba]||[ı]k uluşta yme bir brahmadatè athig èlig han bar erti
kinarè hanları maharoklar
ötürü vrum hanı künilep barhanka inçe tēp aymuş
èltin hantın busuş bar*

Eski Türk yazıtlarında *ıda taşda kalmıştı kuvranıp* ibaresinde geçen *ı*, Uygurcada *ı*, *yı* şeklinde geçer; bugünkü ağaç kelimesinin köküdür (*ı + gaç → ıgaç → ağaç*)

ı , *ıı* , *yı* bitki, nebat; ağaç; çalılık, bodur ağaçlar vb.; ahşap || Getreide, Gewächs, Baum, Pflanze, Strauch, Feldfrucht; Holz // 草
ı ıgaç ; ı tarıg ; yılı yıgaçlı

içegü iç organlar, bağırsaklar || Eingeweide // intestines, entrails

iç içegü 內藏

buzagulaçı kotoz ingekig tirig tutup için içegüsin teşip (...)
'buzağılacak kotaz ineği (Tibet sığırı, yak) canlı tutup içini bağırsaklarını deşip (...)

içimizni içegümüzni köy- örte- 'içimizi karnımızı yak(ıp) kızart(ıp)'
(...) *iç içegüleri bura bürkire [yudıyu] s[ası]yu üne keltiler* 'içleri karnları sıçrayıp fişkirarak kokarak çıka geldiler'

[k]arını kèperip içegüsi teşilip bar körksüzi barça taşgaru üner
'karnı şişip bağırsakları deşilip var olan çirkinliği tümünden dışarı çıkar'

ertinü agrıg kelip içi içegüsi barça .../ akıp bardı

iç içegü sızılmak bışmaklıg emgeklerke tegmelim

biziñ iç içegü köñül köküz biligimizni alku içgerdi

Eski Türk Yazıtlarından DLT'e *ipek* ve *ipekten* yapılmış kumaşları ifade eden çok sayıda sözcük bulunmaktadır. Yazıtlarda bulunmayan ama Uygurcada ve DLT'de görülen *jünkim* de bunlardan biridir (DLT: *züngüm* "Bir çeşit ipekli Şin kumaşı") *jünkim*'in Eski Uygurcada

kullanımları şöyledir:

jünkim , jüngim , şunkim, jüğim < Çin. 絨錦 *rong jin* bir tür Çin
ipeklisi, ipekli bir kumaş türü, diba || Brokat // Brocart
birer jünkim .../yçwky birle kızgut bérzünler
kaş tegzinçlig bulut yaltrıklıg jünkim yaltrıklıg kılıp
jünkim kerigler yipgin kuşatrêlar
karkumi barçın jünkim üzeki kat kat şuk sunçuklar
başlarında (...) işgirti jünkim (...) ornatıp
(...) [ke]dimler kapgur (ton) şunkim ton yürüñ böz üzeki ton

Çinceden alıntı olduğu kabul edilen *ka* sözü yalnızca *kadaş* ile beraber kullanılır, tek başına karşılaşılmaz. ‘akraba, akrabalar, kardeşler’ anlamındaki *kadaş* da buradan, *ka*’dan +*daş* ile türemiş kabul edilebilir. Ayrıntılar Clauson’da ve Yong-Söng Li’nin çalışmalarında vardır.

ka < Çin. 家 *jia* aile, aile fertleri, akrabalar || Familie, Verwandter, Familienghöriger // Family
ka kadaş akrabalar || Verwandte // 親 (屬) , 家族, 兄弟
öz ka kadaşta ‘öz kardeşten, akrabalarından’
ka kadaş beg yutuz yme bir ikintike ertinju amrak bolur ‘akrabalar ile
karı-koca birbirine çok fazla tutkun olur’
tünür böşük ka kadaş ‘hısım akraba’
ulug kiçig ka kadaş ogul kız asıur
‘büyük küçük hısım akraba oğul kız çoğalır’
ög kañ ka kadaş bolmuş tınl(t)glar
‘ana baba dost akraba olmuşlar’
ögümtin kañımdın kam kadaşımın tugmuşımta berü ‘anamdan
babamdan sülalemden doğduğumdan beri’

kerge- ‘ihtiyacı hissedilmek, gereği duyulmak, yarayışlı olmak’ fiilinden türemiş olan *kergek*’in ilginç bir şekilde -g-’si bugün bütün Türk dillerinde kaybolmuş durumdadır. Moğolcada da g’siz görülür. Fiil tabanı *kerge-* herhalde sadece DLT’de görülür. Bir hayli türevi vardır. Ana hatlarıyla ve türevleriyle *kergek* şöyledir:

kergek ~ *k(e)rgek* gerek, gerekli, ihtiyaç, ihtiyaç duyulan, lüzum ||
notwendig, nützlich; Notwendigkeit, Bedarf // necessity, need;
necessary; 所須, 必要.

-miş kerek ~ *-gU kerek* -mAII || must, should, need to // 應: *takı ne*
ayıtmış kerek ‘daha ne söylemek gerekir?’

maña kukdmunı tamunıka yunlaklık böz kerek bolup ‘bana
Kukdumunı Tamunı’ya kullanmaya bez/kumaş gerekli olup’

anın (...) atayu tutmuş kerek ‘o sebeple (...) adlandırmak gerekir’

meniñ küçümin anın inçe bilmüş kerek ‘Bu sebeple benim gücümü
böyle bilmek gerekir’

savın kerkekinçe kavşurup yörmüş ol ‘sözün gereğince derleyip
toplamak gerekir’

(...) yörügi üküş için bölüp adırtlap kerkekinçe kênjürü sözlemiş
erür ‘(...) yorumlaması uzun olduğu için bölüp seçip gereğince
açıklayıp anlatmıştır’

kerkekinçe → **kergek**

kerkekle- gerekli olmak, lüzumlu olmak, ihtiyacı hissedilmek || er-
fordern, notwendig sein

kerkeklep surely 必須

neñ étigig yaratıgıg kerkeklemez

bo muntag kılmakı üze odgurak uzunın kerkekledeçi erür

bo alku bilgülük nomlug adakangularka tayaklıgın turmuşka anın
amıtı kerkeklejür

kerkeklet- gerekli hale getirmek, gerekli olduğunu hissettirmek, ihtiyaç
olunacağını göstermek || für wichtig halten // faire sentir le besoin

kerkeklig , **kerkeklik** gerekli, lüzumlu; yararlı, uygun, kullanışlı || mit
Nutzen, notwendig // 必要な

kerkeklig yèvik gerekli donanım, gerekli teçizat || notwendige
Ausrüstung

kerkeklig törü gerekli kanun || 要法

üküş açığı [aya]g yolta kerkekligin tükel [bèr]di ‘epeyi hediye,
mükafat ile yolda ihtiyaç duyacağı şeyleri verdi’

kerkeksiz , **krgeksz** gereksiz; ihtiyaçtan fazla, çok || unnötig, nicht not-
wendig, ohne Mangel // 不必要的, 無用な

yıdıg kergeksiz et 'özümün sidmiş kemişmiş yitip yar teg titip
'kokmuş, gereksiz vücudumu atılıp fırlatılan salya sümük gibi bırakıp'

kerget- eksiltmek, azaltmak, zarar vermek, yok etmek || mangeln lassen, fehlen lassen : *neçe egsü<t>tümüz kerget<t>imiz erser*

'şahin, doğan || Falke // Falcon; Faucon ≈ 鷹' karşılığındaki Uygurca sözler şunlardır: *laçın, sıñkur, togan, togrıl, turumtay*. Bu sözlerin tamamı kişi adı olarak kullanılabilirken *sıñkur* ve *togrıl* esasen yalnızca kişi adlarında görülür.

laçın şahin; kişi adı veya kişi adı parçası || Falke; Teil von Personennamen // 鷹 : *laçın kapdı kiçigin* 'küçük olanını şahin kaptı'
sıñkur kişi adı || Personennamen
togan doğan, şahin || Falke // Faucon: *togan kuş oğlu tokuz bolur*
togrıl kişi adı || Personennamen
turumtay bir şahin türü || Falke(nart): .../ *kekilik turumtay (...)*

Eski Türk yazıtlarında geçen *makaraç* (*türgüş kaganta makaraç tamgaçı oguz bilge tamgaçı kelti* 'Türgeşlerin hakanından Mahārāja damgacı ile Oğuz Bilge damgacı geldi') sözü Uygurca metinlerde de geçer, ancak buradaki anlamı, kullanımını farklıdır:

maharaç , *m(a)haraaç* << Skr. *mahārāja* ~ Soğudca *my'r'ē* büyük hükümdar, mihrace; dört yönü koruyan muhafızlardan her biri, || Großkönig, Bezeichnung der vier Lokapālas
tört maharaç teñriler
tanuk tört maharañç teñriler yėti eke baldız teñrimler

Eski Uygurcada *nemen* ve Uygurca sonrasında *neme* olarak görülen sözler bugün Orta Asya Türk dillerinde *neme* haliyle yaygın olarak kullanılmaktadır: *nemen* < *neme* ve +n (ins.) < *ne yme* (A. v. Gabain, K. Röhrborn, M. Erdal)

nemen ne, nasıl, bir ünlem; o halde, şimdi || wie, wie [ist es], nun, eine Interjektion; denn **KAYNAK** : BT 1, 13, HT V, ETŞ, JW.
manistanta mu ol nemen kanta ETŞ (Arat: *naman*)

amı öz uluşumka yanturu barguluk tapım ol nemen ötgey mu men
HT V (T 245c28 今欲歸還。不知達不)

anı bfilmez/ men nemen takı neçe yaşagunı/z/ HT V (246a04-05
若憑餘福轉續非所知也)

tavgaç han nemen kim erti bilmedim tēp tēdi BT 1

[ta]pingug ançata nemen .../ BT 13

kañlıcısı nemen munıñ kança baryuk ol BT 37. [HT V Komm. 0027: „wie [ist es]?“ hat A. v. Gabain (169) als Instrumental von *nāmā* analysiert. Gegen GOT (214) kein Fragewort, sondern eine Interjektion, wie die Fragepartikel zeigt, die dem Verb folgt.]

Uygurcada ‘kesin, mutlaka’ anlamları öne çıkan *odğuraq* sözünün ailesi çok geniştir: *odğuraqla-* kesinleştirmek; *odğuraqlan-* emin olmak; *odğuraql(a)ndur-* kesinleştirmek; *odğuratu* kesin. Yaygın kanı (başta Clauson olmak üzere; ayrıca Erdal) **odgur-* şeklinde bir fiille ilişkili olduğudur, *odgur-* ise *odug* ‘uyanık’ ile ilişkili olup *odun-* ‘uyanmak’ ile aynı kökten gelir; *odug* için bk. “Eski Uygurca *odug sak* İkilemesi Üzerine”, *TDA*, 9, 199, s. 35-47.

odğuraq , *odgorak* (otğuraq , otğuraq) kesin, kesinlikle, mutlak, mutlaka, şüphesiz, doğru, açık; özellikle; fark, ayırım || sicher, sicherlich, bestimmt, gerade, deutlich, gewiß, klar, gänzlich; besonders, Unterschied **KAYNAK** : BT 1, 2, 3, 7, 8, 9, 13, Tot, Hüen X, HöllDKPAM, MaueBr, HT V, VII, VIII, IX, X, ETŞ, Pañ.

odğurak adırtlayu tam, kesin || genau₂ BT 37

odğurak savlıg sözünde sabit, sözünden dönmez || zu seinen Worten stehend BT 37

odğurak sèziksiz kesin, kesinlikle, mutlak || unbedingt₂ ~ *sèziksiz odğurak* BT 37

odğurak bir egsüksüz oñay tolğurup ETŞ

öñ odğurak körmekte tarkarguluk ermez AbhiGenel

öç , *ööç* kin, nefret, öç, öç duygusu || Rache **KAYNAK** : HT V, VIII, BT 37.

ööç kek kin, nefret || Rachedurst₂, Zorn₂

öç kek üz boz sakınç Hass₂ und Zorn₂ BT 37
köñüller[nt]e öç kek [t]utup (lies: *tugup*) HT V

pan 01 < Çin. 幡 *fan* bayrak, sancak || Banner KAYNAK : HT VI, VIII.
*kamag v(i)r[har] sayukı taoçañlar kötürgü[ler] hualar panlarda
ulatu èt[fig] yapıglarıg tuta* HT VI
[bul]t arakı küwüz teg pan[lar] HT VIII.

pan 02 < Çin. 板 *ban* tahta, yazı tahtası || Brett, Schreibtafel KAY-
NAK: BT 13, KurzLeg, HöllDKPAM.
iki yası pan ıgaç zwei flache Holzbretter BT 13 (dipnotta), KurzLeg;
tirig [ya]sı banlarta kisd[ur]ju yapşuru BT 13
pan ıgaçı ahşap, tahta || Holzbrett BT 37
*kèñ yè[tiz kızart]mış panlarda kısıp temirlig [kagı]lın yarlıkançsız
köñülin [tok]ıyurl[ar]* BT37.

pan 03 < Çin. 版 *ban* düz, yassı || Platte, Tafel KAYNAK : HT IX. ×
tüşrük panlar oyulgalı ugramış erip HT IX. [*pan 2 ve 3 aynı köke
de gidebilirler*]

rajiravart , rajavart , rajavrt , aşirvat < tochA *rājavart* << Skr.
rājāvarta mavi; lacivert; bir mücevher türü || Lapis Lazuli,
Lapislazuli; eine Juwel art // 紺青 KAYNAK : HamiZus, DKPAM-
StP, AYS V, HT III, V, VII.

kök rajavrt öñlüg lacivert, lacivert renkli, koyu mavi || Lapislazuli //
紺青色 DKPAM-StP, BT 37, AYS X

*.../ ol ıgaç ètig[ler]de yinçü kaş tènlemiş [çu]ja rajavrt üze
b[e]dizemiş taştın çivit tokımuş içtin altun yapşurmuş* HT VII

*kuduglug çuja rajavrt bulıt kaş tırgük tüplüg kızıl bakır tavlıg
altun .../* HT VII

*yavlak sakınçlıg çandallar èlig begniñ kök rajavart öñlüg bir ümüg
saçın tutup [ın]jaru berü ite tarta arkuru turkuru turup [kü]çleri
yètmişinçe tokıdılar* art niyetli cellatlar hükümdarın lacivert renkli
bir tutam saçını ttutup öteye beriye itip kakıp sağa sola çekiştirip
güçleri yettiği kadar vurdular BT 37

anta ötrü mahendarasênê êlig beg kök rajavart önlüg közin kamag kuvrag tapa têtrü körüp inçe têt têtî ondan sonra hükümdar Mahendrasena mavi – lacivert renkli gözleriyle bütün cemaate dikkatle bakıp şöyle demiş BT 37
tükel bilge tenri tenrisi [burhan kö]k rajvart önlüg közin ig[lig] to[yun] tapa çingaru körüp inçe têt yarlıkadı BT 37.

Eki Uygurcada *s'ç-* fiilinden birisi *s'çyq ~ s'ç'q*, ötekisi *s'çwq* olmak üzere iki ayrı söz vardır. İlki -g ile türemiş olan *saçığ*, ötekisi de -*Uk* ile türemiş *saçuk* sözleridir. 'sunu, adak, kurban' anlamına gelen *saçığ* yine benzer anlamdaki, iyi bilinen *yagış* ve sadece bir kez tam hali (TT VI) bir kez de yarım hali (TT VII) görülen *twykwk* ile birlikte görülür. Birlikte kullanıldığı üçüncü sözcük ise *saltur-* fiilidir:

saçığ , *saçağ* kurban, adak, sunu, saçı; saçık, saçılmış, dökülmüş || Opfer, Streuopfer (?) // 散財、供物 KAYNAK : SYS_Oda, HamiZus (*saçağ*), Hami11, TT VII.

saçığ töküük 供犧.献酒 : *aç yekke içgekke saçığ töküük (~ töküük ?)*
ayu bérürler tapıntururlar uduntururlar 'şeytanlara cinlere sunu, adak verip hizmet ettirirler' SYS_Oda

takı yme ogul ugrınta ulug yagış saçığ yagıp (*yagap* olmalı)
bramanlarka ögdir anço bérür 'ayrıca oğul uğruna bir çok adak, kurban sunup Brāhmaṇalara ödül, hediye verir' Hami11

yapış saçığ SugaharaKİkş

yagış saçağ || Streuopfer HamiZus.

şaolimtsi < Çin 少林寺 *shaolin si* yer adı, manastır adı, Şaolin tapınağı || Ortsname, Schaolin Kloster // the Shaolin Saṃghārāma KAYNAK : HT VI, IX.

şaolim tsi athg ulug senrem êtd[ürti] HT IX

ol tagıñ tagdınınnta şaolim[si] atl(t)g senrem ol HT VI.

tağ dağ || Berg // 山 KAYNAK : BT 1, 2, 3, 5, 7, 8, 9, 13, Tot, Hüen X, ETŞ, Ac_Bars, M III.

tagdaki dağdaki || auf den Bergen befindliche BT 25

tag kayası kaya parçası || Felsbrocken BT 37
tag kısıtlı dağ geçidi || Bergschlucht BT 37
tag seņiri yamaç, yar || Bergabhang, Bergklippe BT 37
tag üņüri dağ mağarası || Berghöhle BT 37
tag yarmıktı kaya yarığı, kaya aralığı || Felsspalte BT 37
törttin sıņarkı taglarnıņ bōrki Ern 1
öz bodı örü tagka kudı kumka barsar SUK
taglarnıņ hanı gūlāgā tag Hochz
kümüşlüg tag teg körklenü MāngiB
tag içinte ēki yek bar ETŞ
yagız yēr bütürü tepreyür ügüzler taglar birle kalısz (...) 山河
Ac_Bars
özin s(u)mir tag basa tutar M III.

u , uu , uv † uyku || Schlaf **KAYNAK** : BT 8, 9, 13, 37, Tot, Buddhabi, ShoAbhiY, HT VII, TT III, ETŞ, Pohti, TT VIII, M I.
ēkii kurug tözin bilmedin .../lig uu üze uğıyu (...) TT III (= ETŞ, Pohti)
nalandıg utmasar uunı ETŞ
ol tözün er esrükü adıntı usınta oduntı M I
aşlı uulı BT 8
agır uuka ... BT 13
uu udık 睡眠 ShoRosia
nizvanılg uuka basıtıp odunmaksız süçig uun uğıurlar HT VII
nizvanılg uu birle yukul- HT VII
kkırlıg kırsız bilmemeklig uu udıkıg birdemleti tarkaru tüket-
ShoAbhiY
kaltı kışı uudın oduntukta (...) ShoAbhiY
bilıgsız bilıglıg uusındın odunmuş üçün ShoAbhiY
uuka dyanka ShoRosia, *kalmı uuka basıtıkmuş teg bolup surt ok*
udımuş teg bolup Tot. [TT III'te bulunan *uv* okuyuşu sonraki
çalışmalara göre düzeltilmiştir: Pohti 1982: 173; WilkensKat 2000:
332]

üçegü üçü birlikte, üçü beraber || alle drei **KAYNAK** : BT 1, 7, 9, 13, Faltb, FragAbhi, Tot, HT III, IV, VIII, Moriyasu, Ac_Bars.

tınl(t)glı yapıglı uguşlı üçegü atları üze BT1

alın tamgak yürek üçegüke tegürüp BT 7

takı artuk kavırası lalana rasana avtudi üçegü erür Tot

sinhapr(a)bi [açari] bo yörügüg adıra [umad]ın üçegüni yok kurug [ol] tøyür erdi HT IV

[bo] üç nomçı açarilar (...) üçegü barça (...) HT VIII

men öz togrıl üçegüke ayıtıp bititim ötig kılım SUK

kevşite tugmuş burhan kuli atlıg ogulanka ögke kañka buyanı tegzün SUK

pintso tutuñ birle üçegü igelezün tédimiz Moriyasu

ol yég bolgay üçegü birlekiye ölser biz Ac_Bars.

ümüg / ümük (?) perçem, (saç) tutam(ı), saç tutamı || Büschel // пучок (волос у темени) **KAYNAK** : DKPAM-StP (s. 122'ye göre *yüm-* fiilinden *-üg* ile türemiş bir isim), BT 37, ZhangZiemeLujiang.

èlig begniñ kök rajavart öñlüg bir ümüg saçın tutup [ın]aru berü ite tarta (...) tokıdılar BT 37, ZhangZiemeLujiang. [*ümüg / ümük* ile bir defa DKPAM metninde karşılaşılsa da, her iki nüshada ve yayında (Shogaito / Wilkens, ZhangZiemeLujiang) görülür].

virhar , vihar , v(i)har < sogd. *βry'r* < Skr. *vihāra* manastır, tapınak; stūpa || Kloster, Tempel; stūpa **KAYNAK** : BT 3, 7, 9, 13, 28, 37, SUK, Sitata, AY III, AYS VII, Tot, HT III, IV, V, VII, VIII, IX, X, Moriyasu, ETŞ.

murut virharka koşmuş ayagka tegimlig kodmuş (...) SUK

bediz yañın alıp virharıg étdürdi Moriyasu

tüü türlüg vihar señrem stupka kodmuş ETŞ.

ya 01 yay || Bogen **KAYNAK** : BT 7, 8, 13, 37, Tot, HT V, IX, AYS VII, ETŞ.

ok ya BT 8, 13

bilge biliglig bögde ok y[a] BT 8

tamurlar hanı ya 'erişlig ornanıp turur ... ist der König der Adern
bogenförmig angeordnet (?) Tot
kentü özi ök utsukup yasın tutunu ok yérke kirdi BT 37
yasın egniñe alıp (...) yorıp bardı BT 37
tartmış ya [teg ...] urdı BT 37
utuzmaksız bilge biliglig katıg yasın éliginte tutdı BT 37
beg oglı arçuné toña ya[sın] işletmeklig yahıg ed[remi] .../ BT 37
ya kurup ok atgalır ETŞ
éligiñizte tutyuk siz ok ya kılıç uruñu balto HT VII.

zmuran , **zmurna** (?), **zm(u)run** < Süryanice ~ Grekçe *σμόρνα* mirra,
mür, mürrüsafi, reçineli zamk (eskiden dinî törenlerde kullanılan
tütsü aracı), laden reçinesi || Myrrhe **KAYNAK** : U (I) , OstKirche
(s. 52, dipnot).

üç türlüg küzünç altun zmuran küji yeme yükünç yükündiler
OstKirche

t(e)ñri oglı erser (zm(u)run küji algay OstKirche. [Der einzige Beleg
für "Myrrhe". Müller 1908, 5 (wiederholt von Laufer 1969, 461,
Fußn. 5) weist auf die Möglichkeit hin, entweder *zmuran* oder
zmurna zu lesen, doch schließt der nachfolgende Beleg *zm(u)run* (Z.
23) die letztere aus, worauf I. Gershevitch (GMS § 380; Tongerloo
1992, 71) hinwies. Selbst wenn altuig. *zmurun*, wie Müller annimmt,
auf griech. *σμόρνα* zurückgeht, liegt kein Grund dafür vor, daß der
Text aus dem Griechischen übersetzt wurde, denn das Wort konnte
in den christl. Sprachgebrauch eingegangen sein. Müller denkt an
eine Übersetzung aus dem Syrischen oder Sogdischen, doch ist die
Wahrscheinlichkeit, eine Vorlage zu entdecken, sehr gering, *Ost-
kirche*, s. 52, dipnot. Metin Hakkında: Der Text selber dürfte auch
trotz des auf griechisches cMYPNA weisenden *zmuran* (oder
zmurna) zunächst aus einer syrischen oder soghdischen Vorlage
übersetzt worden sein, *Ostkirche* s. 50]

Sonuç: Yukarıda örneklerine yer verdiğim sözlüğün tamamlanıp yayımlanmasının Türk dili çalışmalarında ihtiyaç duyulan bir eksikliği gidermiş

olacağını, karşılaştırmalı sözlük, dilbilgisi, sözvarlığı çalışmalarına katkıda bulunacağını umuyorum. Kapsamı itibariyle sözlük, yalnızca Ortak Türk dili çalışmaları için değil, İpek Yolu bölgesinde kullanılmış olan Soğudca, Toharca, Sakaca, Moğolca, Çince çalışmalarına da malzeme sunacaktır.

Kısaltmalar

AbitakiTK	: Karaayak 2021 (baskıda).
Ac_Bars	: Gulcalı 2015
Apo.	: Kara, Zieme 1986
AYS III	: Ölmez 1991
AYS V	: Uçar 2009
AYS VII	: Çetin 2020
AYS X	: Gulcalı 2021 (baskıda)
bk.	: bakınız
BT 1	: Hazai, Zieme 1971
BT 13	: Zieme 1985
BT 2	: Röhrborn 1971
BT 20	: Zieme 2000a
BT 25	: Wilkens 2007
BT 28	: Yakup 2011
BT 3	: Tezcan 1974
BT 37	: Wilkens 2016
BT 5	: Zieme 1975a
BT 7	: Kara, Zieme 1976
BT 8	: Kara, Zieme 1977
BT 9	: Tekin 1980a
Buddhabi	: Laut 1983
Çin.	: Çince
DKPAM-StP	: Shōgaito 1998
Ern 1	: Zieme 1975b
ETŞ	: Arat 1965
Faltb	: Hazai 1975

FragAbhi	: Kudara 1981
GOT	: Erdal 2004
HamiZus	: Geng, Klimkeit 1988
HamKP	: Hamilton 1971
Hochz	: Zieme 1981
HöllDKPAM	: Laut 1984
HT III	: Ölmez, Röhrborn 2001
HT IV	: Toalster 1977
HT IX	: Aydemir 2013
HT V	: Dietz, Ölmez, Röhrborn 2015
HT VI	: Ölmez, (baskıda).
HT VII	: Röhrborn 1991
HT VIII	: Röhrborn 1996
HT X	: Mirsultan 2010
Hüen X	: Tezcan 1975
JW	: Wilkens 2000
KuP	: Tekin 1960
KurzLeg	: Ehlers 1990
M I	: Le Coq 1912
M III	: Le Coq 1922
MaueBr	: Maue 1996
Mengi	: Zieme 1986
Moriyasu	: Moriyasu 1990-91; Moriyasu 2004
OstKirche	: Zieme 2015
Pañ	: Geissler, Zieme 1970
Pothi	: Clark 1982
Reims	: Tezcan, Zieme 1994
ShoAbhiY	: Shōgaito 2008
ShoRosia	: Shōgaito 2003
Sitata	: Röhrborn / Róna-Tas
Skr.	: Sanskritçe
SugaharaKIş	: Sugahara
SUK	: Yamada 1993
SYS_Oda	: Oda Juten 2010

tochA	: Toharca A
tochB	: Toharca B
Tot	: Zieme, Kara 1978
TT III	: Bang, Gabain 1930
TT VIII	: Gabain 1954
UW	: Röhrborn 1977-1998
Versenkung	: Laut 1989

Kaynaklar*

- ARAT, Reşid Rahmeti, 1965: *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- AYDEMİR, Hakan 2013: *Die alttürkische Xuanzang-Biographie IX. Nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain ediert, übersetzt und kommentiert*. Wiesbaden. (Xuanzangs Leben und Werk. 10. VdSUA. 34.)
- BANG, W. ve A. von Gabain, 1930: *Türkische Turfan-Texte III*. Berlin.
- BANG, Willi, ve A. von GABAIN, 1931: *Analytischer Index zu den fünf ersten Stücken der türkischen Turfan-Texte*. Berlin.
- CAFEROĞLU, Ahmet, 1934: *Uygur Sözlüğü. Birinci Bölüm: A-K*. İstanbul: Burhaneddin Matbaası.
- CAFEROĞLU, Ahmet, 1937: *Uygur Sözlüğü. İkinci Bölüm: K-S*. İstanbul: Burhaneddin Matbaası.
- CAFEROĞLU, Ahmet, 1938: *Uygur Sözlüğü. Üçüncü Bölüm: S-Z*. İstanbul: Burhaneddin Matbaası.
- CAFEROĞLU, Ahmet, 1968: *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CİVELEK, Özlem, 2008: "Karakuş". *Av ve Avcılık Kitabı*. Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun. Kitabevi Yayınları, İstanbul, 89-101.
- CLARK, Larry V., 1982: "The Manichean Turkic Pothi-Book", *AoF IX*: 145-218.

- CLAUSON, Gerard, 1972: *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford.
- ÇETİN, Engin, 2020: *Altun Yaruk VII. Kitap*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DIETZ, Siglinde, Mehmet ÖLMEZ, Klaus RÖHRBORN, 2015: *Die alttürkische Xuanzang-Biographie V*, (Xuanzangs Leben und Werk. 11. VdSUA. 34.) Wiesbaden. [HT V]
- EHLERS, Gerhard, 1990: "Kurzfassungen buddhistischer Legenden im Alttürkischen", *Buddhistische Erzählliteratur und Hagiographie in türkischer Überlieferung*, Wiesbaden: 1-14.
- ERDAL, Marcel 2004: *A Grammar of Old Turkic*. Leiden / Boston. (Handbook of Oriental Studies. Handbuch der Orientalistik. 8,3.)
- GABAIN, A. von, 1954: *Türkische Turfan-Texte VIII*, Berlin.
- GEISSLER, F. ve Peter ZIEME, 1970: "Uigurische Pañcatantra-Fragmente", *Turcica* 2: 32-70.
- GENG Shimin ve Hans-Joachim KLIMKEIT, 1988: *Das Zusammenreffen mit Maitreya. Die ersten fünf Kapitel der Hami-Version der Maitrisimit*. In Zusammenarbeit mit Helmut Eimer und Jens Peter Laut. I-II. Wiesbaden. (AF. 103.)
- GHARIB, B., 1995: *Sogdian Dictionary (Sogdian-Persian-English)*, Tehran.
- GULCALI, Zemire, 2015: *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi*, TDK, Ankara.
- GULCALI, Zemire, 2021: *Altun Yaruk Sudur X. Kitap (Metin-Çeviri-Açıklamalar-Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları (Baskıda).
- HAMILTON, James Russel, 1971: *Manuscripts ouïgours de Touen-Houang. Le Conte Bouddhique du bon et du mauvais prince en version ouïgoure*. Paris. (Mission Paul Pelliot. Documents conservés à la Bibliothèque Nationale. 3.)
- HAZAI, Georg ve Peter ZIEME, 1971: *Fragmente der uigurischen Version des "Jin'gangjing mit den Gāthās des Meister Fu" nebst einem Anhang von Taijun Inokuchi*. Berlin.
- HAZAI, Georg, 1975: "Fragmente eines uigurischen Blockdruck-Faltbuches", *AoF* III: 91-108, Tafel 9-17

- KARA, Georg ve Peter ZIEME, 1976: *Fragmente tantrischer werke in uigurischer Übersetzung*. Berlin. (AdW der DDR. ZAGA. SGKAO.)
- KARA, Georg ve Peter ZIEME, 1977: *Die uigurischen Übersetzungen des Guruyogas „Tiefer Weg“ von Sa-skya Paṇḍita und der Mañjuśrīnāmasaṃgīti*. Berlin. (AdW der DDR. ZAGA. SGKAO.)
- KARA, Georg ve Peter ZIEME, 1986: “Die uigurische Übersetzung des apokryphen Sūtras ‘Fo ding xin da tuo luo ni’”, *AoF* 13 (1986) 318-376.
- KARAAAYAK, Tümer (2021): *Eski Uygurca Abitaki Metinlerinin Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (baskıda).
- KAYA, Ceval, 1994: *Uygurca Altun Yaruk. Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- KUDARA, Kōgi, 1981: “A Fragment of an Uigur Version of the *Abhidharmakośakārikā*”, *JA*, 269 (1981): 325-346.
- LAUT, Jens Peter, 1983: “Ein Bruchstück einer alttürkischen Buddha-biographie”, *UAJb*, N.F. 3 (1983): 88-101.
- LAUT, Jens Peter, 1984: “Zwei Fragmente eines Höllenskapitels der uigurischen Daśakarmapathāvadānamālā”, *UAJb*, N F. 4 (1984): 118-133.
- LAUT, Jens Peter, 1989: “Die unerschütterliche Versenkung ein Fragment der alttürkischen buddhistischen Erzählliteratur”, *Kaškül*, Wiesbaden: 38-51.
- LE COQ, Albert von 1912: *Türkische Manichaica aus Chotscho I*. Berlin.
- LE COQ, Albert von, 1922: *Türkische Manichaica aus Chotscho III*. Berlin.
- MAUE, Dieter, 1996: *Altürkische Handschriften, Teil 1: Dokumente in Brāhmī und tibetischer Schrift*, Stuttgart (VOHD XIII, 9).
- MIRSULTAN, Aysima 2010: *Die alttürkische Xuanzang-Biographie X. Nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain ediert, übersetzt und kommentiert*. Wiesbaden. (Xuanzangs Leben und Werk. 9. VdSUA. 34.)

- MORIYASU, Takao, 1990-91: *Uiguru Manikyōshi no kenkyū. A Study of the History of Uighur Manichaeism. Research on Some Manichaeic Materials and Their Historical Background.* Ōsaka Daigaku Bungakubu Kiyō. Memoirs of the Faculty of Letters, Osaka University 31-32, 1-248. Ōsaka 1991.
- MORIYASU, Takao, 2004: *Die Geschichte des uigurischen Manichäismus an der Seidenstraße.* Wiesbaden .
- NADELYAYEV, V. M. - D. M. Nasilov - E. R. Tenişev - A. M. Şçerbak, 1969: *Drevnetyurkskiy slovar'*, Leningrad.
- ÖLMEZ, Mehmet, (baskıda): *Xuanzang's Leben und Werk. Die alttürkische Xuanzang-Biographie VI.*
- ÖLMEZ, Mehmet, 1991: *Altun Yaruk III. Kitap (= 5. Bölüm).* (Suvarṇa-prabhāsasūtra) Ankara.
- ÖLMEZ, Mehmet, 1998: "Eski Uygurca odug sak İkilemesi Üzerine", *TDA*, 8: 35-47.
- ÖLMEZ, Mehmet ve Klaus RÖHRBORN, 2001: *Die alttürkische Xuanzang-Biographie III. Nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain hrsg., übersetzt und kommentiert.* Wiesbaden. (Xuanzang's Leben und Werk. 7. VdSUA. 34.).
- RÖHRBORN, Klaus, 1971: *Eine uigurische Totenmesse. Text, Übersetzung, Kommentar.* Berlin. (Deutsche AdW zu Berlin. ZAGA. SGKAO. 4.)
- RÖHRBORN, Klaus, 1977-1998: *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*, 1-6, Wiesbaden.
- RÖHRBORN, Klaus, 1991: *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VII. Nach der Handschrift von Leningrad, Paris und Peking sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain hrsg., übersetzt und kommentiert.* Wiesbaden. (Xuanzang's Leben und Werk. 3. VdSUA. 34.).
- RÖHRBORN, Klaus, 1996: *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VIII. Nach der Handschrift von Paris, Peking und St. Petersburg sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain hrsg., übersetzt und*

- kommentiert*. Wiesbaden (Xuanzangs Leben und Werk. 5. VdSUA. 34.).
- SHŌGAITO, Masahiro vd. 1998: *Uigurubon Daśakarmapathāvadānamālāno kenkyū / Uygurskaya versiya Daśakarmapathāvadānamālā / The Daśakarmapathāvadānamālā in Uighur*, Masahiro Shōgaito, Lilia Tugusheva, Setsu Fujishiro, Shokado, Kyoto.
- SHŌGAITO, Masahiro, 2003: *Roshia shozō uigurugo bunken no kenkyū. Uiguru monji hyōki kanbun to uigurugo butten tekisuto*. [İngilizce yan başlık: *Uighur Manuscripts in St. Petersburg. Chinese Texts in Uighur Script and Buddhist Uighur Texts*].
- SHŌGAITO, Masahiro, 2008: *Uigurubun Abidaruma ronsho no bunken gaku teki kenkyū*. [İngilizce yan başlık: *Uighur Abhidharma Texts: A Philological Study*].
- SUGAHARA, Mutsumi, 2001: “Uigurugo de kakareta kansho-ō ni matsuwaru ichi setsuwa no kenkyū. A Story related to the king Ikṣvāra in Uyghur”, *Kyōto daigaku gengogaku kenkyū* 20. 225–240.
- TEKİN, Şinasi, 1960: *Uygurca Metinler I, Kuansı İm Pusar*. (Ses işiten ilâh) Vap hua ki atlıg nom çeçeki sudur (Saddharmapuṇḍarīka-sūtra). Erzurum. (Atatürk Üniversitesi Yay. Araştırmalar serisi. Edebiyat ve Filoloji, 2.)
- TEKİN, Şinasi, 1980: *Maitrisimit nom bitig: Die uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāṣika-Schule. I. Transliteration, Übersetzung, Anmerkungen. 2. Analytischer und rückläufiger Index*. Berlin.
- TEZCAN, Semih ve Peter ZIEME, 1994: “Alttürkische Reimsprüche Ein neuer Text”, *Journal of Turkology* 2. c. 2. sayı, Winter 1994: 259-271.
- TEZCAN, Semih, 1974: *Das uigurische Insadi-Sūtra*. Berlin. (AdW der DDR. ZAGA. SGKAO. 6.)
- TEZCAN, Semih, 1975: *Eski Uygurca Hsüan tsang biyografisi. X. Bölüm*. Ankara. (Yayımlanmamış Doçentlik tezi. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi)

- TOALSTER, John Peter Claver, 1977: *Die uigurische Xuan-Zang-Biographie 4. Kapitel mit Übersetzung und Kommentar*. Justus-Liebig-Universität Gießen. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- UÇAR, Erdem, 2009: *Altun Yaruk Sudur V. Kitap Berlin Koleksiyonundaki Fragmanların Transliterasyonu ve Transkripsiyonu Açıklamalar ve Dizin*. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- WILKENS, Jens, 2000: *Alttürkische Handschriften. Teil 8. Manichäisch-türkische Texte der Berliner Turfansammlung*, Stuttgart. (VOHD. 13, 16.).
- WILKENS, Jens, 2007: *Das Buch von der Sündentilgung*. Edition des alttürkisch-buddhistischen Kšanti Kılğuluk Nom Bitig. Teil 1-2, Brepols publ., Turnhout.
- WILKENS, Jens, 2016: *Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien Edition der altuigurischen Daśakarmapathā-vadānamālā*. 3 cilt, 1688 s., 160 sayfa resim, Brepols publ., Turnhout.
- YAKUP, Abdurishid, 2011: *Prajñāpāramitā Literature in Old Uygur*, Brepols publ., Turnhout.
- YAMADA, Nobuo, 1993: *Sammlung uigurischer Kontrakte*, yay. haz. J. Oda, H. Umemura, P. Zieme, T. Moriyasu, Osaka. [Japonca ve Almanca]
- ZIEME, Peter ve Georg KARA, 1978: *Ein uigurisches Totenbuch, Nāropas Lehre in uigurischer Übersetzung von vier tibetischen Traktaten nach der Sammelhandschrift aus Dunhuang British Museum Or. 8212 (109)*. Budapest. (BOH. 22.) [aynı yıl Wiesbaden'da da yayımlandı (AF. 63.)]
- ZIEME, Peter, 1975: *Manichäisch-türkische Texte*. Berlin. (AdW der DDR. ZAGA. SGKAO.)
- ZIEME, Peter, 1975b: "Ein uigurischer Erntesege", *AoF*, 3: 109-143.
- ZIEME, Peter, 1981: "Ein Hochzeitssegen uigurischer Christen", *Scholia, Beiträge zur Turkologie und Zentralasienkunde*, Wiesbaden: 221-232.

- ZIEME, Peter, 1985: *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren*. Berlin.
- ZIEME, Peter, 1986: "Māngi bulzun! - Ein weiterer Neujahrssegens", Şükrü Elçin (ed.): *Dr. Emel Esin'e Armağan, Türk Kültürü Araştırmaları*, 24.1 (1986) Ankara, 131-139.
- ZIEME, Peter, 2000a: *Vimalakīrtinirdeśasūtra. Edition alttürkischer Übersetzungen nach Handschriftfragmenten von Berlin und Kyoto. Mit einem Appendix von Jorinde Ebert: Ein Vimalakirti-Bildfragment aus Turfan*. Brepols publ., Turnhout.
- ZIEME, Peter, 2015: *Altuigurische Texte der Kirche des Ostens aus Zentralasien. Old Uigur texts of the Church of the East from Central Asia*. USA: Gorgias Press.

* Daha geniş, eksikliği daha az bir bibliyografya sözlükte yer alacaktır.